

УДК 378:316.46

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-1.18>**Б. В. Луценко**аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ПРИРОДА Й СУТНІСТЬ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ

Статтю присвячено дослідженню проблеми визначення змісту лідерських якостей особистості вітчизняними та закордонними вченими. Своєчасність і доцільність досліджуваної проблеми зумовлена необхідністю розв'язання суперечностей між потребою системи освіти в лідерах і фактичним рівнем вихованості лідерських якостей. На основі вивчення наукової літератури розкрито теоретичні підходи до розуміння природи й сутності лідерських якостей. Автор аналізує філософські погляди на категорію «якість» в історичній ретроспективі.

Розкриваючи зміст лідерських якостей у системі професійно-педагогічної підготовки, з'ясували, що проблема лідерства визначалася багато століть тому. Ще за часи античності провідні мислителі намагалися виділити характерні риси, завдяки яким особистість могла б стати видатною історичною постаттю. Екскурс в історію дав підстави стверджувати, що тривалий час у розвинених країнах концепції лідерства головним чином розвивалися в рамках теорії менеджменту, а поняття лідерства та керівництва (управління) ототожнювалися. Пізніше у використанні цих термінів з'явилися істотні відмінності.

Вивчення наукових доробків вітчизняних і зарубіжних учених дає підстави стверджувати, що дослідники по-різному визначають сутність категорії «лідерські якості». Лідерські якості як сукупність характеристик особистості, які допомагають їй займати позицію лідера в групі, виявляються в організаційних здібностях, умінні здійснювати значний вплив на поведінку й настрої людей, бути прикладом для наслідування. Сформовані лідерські якості повинні стати одним із основних складників професійної компетентності. Розвиток лідерських якостей – це процес, у ході якого особистість, змінюючись під впливом цілеспрямованого навчання й виховання, формує в собі системні лідерські якості.

Проаналізувавши й узагальнивши дослідження науковців із проблеми змісту лідерських якостей, пропонуємо під лідерськими якостями розуміти сукупність біопсихологічних, психологічних, а також соціальних властивостей особистості, які дають змогу й забезпечують виконання нею необхідних управлінських, маніпуляційних і координаційних дій як лідера групи.

Ключові слова: лідерство, якості, особисті якості, лідерські якості, формування лідерських якостей.

Постановка проблеми. Вивчення проблем лідерства впродовж останніх десятиліть сформулоало громіздку частину наукових розвідок у різних науках. Природні задатки лідерів досліджуються психологами, педагогами, соціологами, менеджерами, економістами та ін. Наукову спільноту цікавить формування лідерських рис, розвиток наявних здібностей та умови виникнення нових. За цей час висунуто чимало теорій про виникнення й розвиток якостей особистості, яка є лідером у певній соціальній групі. Однак природа й сутність лідерських якостей лишаються недостатньо відрефлексованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні умови формування лідерських якостей у вітчизняній науці розглядали І.М. Богданова, Н.В. Мараховська, Н.О. Семченко, В.В. Ягоднікова та ін. Проте їхні підходи не спрямовані на виявлення онтологічної сутності лідерських якостей, а описували практичні поради щодо формування й розвитку лідерських якостей у цільовій аудиторії. Це вказує на актуальність дослідження та формулює мету статті.

Мета статті – проаналізувати й синтезувати іманентну сутність лідерських якостей.

Виклад основного матеріалу. Лідерські якості вважаються одними з провідних характеристик особистості сучасної людини. Формування цих якостей на різних етапах розвитку людства було пріоритетним завданням освітніх установ. Особистісні якості лідера, закладені в дітей ще в шкільний період життя, можуть і повинні отримувати імпульси для подальшого формування на наступних етапах життя. Особливо це актуально для студентського періоду становлення особи.

Важливо, що для студентів наявність адекватно розвинених лідерських якостей є потребою не лише розвитку особистості як такої, а і її розвитку в контексті складних соціально-політичних та економічних трансформацій теперішнього суспільства. Лідерство є досить поширеним феноменом суспільного життя, що виявляється в різних його сферах: політиці, релігії, бізнесі, науці, військовій справі і спорті, у різних неформальних організаціях. Лідерство – це відносини домінування й підпорядкування, впливу і спрямовування.

Для повного аналізу цієї проблеми необхідно вивчити категорії «особистісні якості» й «лідерські якості». Лідерські якості – особливий аспект,

оскільки є пріоритетом невеликої частини соціуму – керівників, менеджерів, управлінців. Маючи уявлення про поняття і зміст якостей лідера, можна говорити про те, що індивід, який володіє згаданими якостями, зможе краще розкрити свій потенціал у суспільстві, займати лідерські позиції, керувати й організовувати групи людей. У свою чергу, це дасть йому змогу розвиватися як особистості, а його діяльність буде позитивно позначатися на вирішенні проблем соціуму.

Філософський енциклопедичний словник тлумачить «якість» як філософську категорію, що виражає невіддільну від буття об'єкта його істотну визначеність, завдяки якій він є саме цим, а не іншим об'єктом. Якість відображає стійке взаємовідношення складових елементів об'єкта, яке характеризує його специфіку, що дає можливість відрізнити один об'єкт від інших. Саме завдяки «якостям» кожен об'єкт існує й мислиться як щось відмежоване від інших об'єктів. Разом із тим «якість» висловлює й те загальне, що характеризує весь клас однорідних об'єктів [6, с. 252]. Зважаючи на таку дефініцію, під якостями ми можемо розуміти сукупність ознак, що дають нам змогу відмежовувати та розрізнити об'єкти між собою. За таких умов діалектичний «перехід кількості в якість» має єдиний раціональний сенс: перехід однієї якості в іншу на основі кількісних змін [1, с. 549].

Аналіз історичного розвитку категорії «якість» у працях філософів дав А.С. Фрайману можливість виділити три основні етапи у визначенні змісту цієї категорії:

- 1) «якість» як властивість об'єкта;
- 2) «якість» як сукупність найважливіших властивостей об'єкта;
- 3) «якість» як цінність або корисність досліджуваного об'єкта, його споживча вартість.

Зміст категорії «якість» висловлює відповідну ступінь пізнання людиною об'єктивної реальності. Початкове визначення поняття може бути таким: якість – це система найважливіших, необхідних властивостей предмета [7].

Як ми зазначали раніше, лідерські якості недоцільно розглядати окремо від особистісних. Так, І.М. Богданова визначає особистісні якості як сукупність стійких численних внутрішніх утворень, що характеризуються певною системою знань, умінь, навичок, ідей, поглядів, переконань, соціальних і психологічних властивостей [2, с. 17].

В.В. Ягоднікова вказує, що якості особистості – це стійкі характеристики особливостей поведінки людини, які мають значення для її соціального оточення. Лідерські ж якості особистості вона визначає як ті, що забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні й соціально-психологічні особливості особистості, які впливають на групу та приводять її до досягнення

мети. У структурі лідерських якостей науковиця виокремлює такі компоненти:

- *мотиваційний* (потреба в досягненні, упевненість у собі, прагнення до самореалізації тощо);
- *емоційно-вольовий* (розвинені вольові якості, урівноваженість, емоційно-позитивне самопочуття тощо);
- *особистісний* (комунікативні здібності, креативність, здатність впливати на інших тощо);
- *діловий* (відповідальність, організаторські уміння, уміння розв'язувати конфлікти, приймати рішення тощо) [8, с. 9].

Д. Майєрс виділяв такі лідерські якості, що притаманні справжньому лідеру: упевненість у собі; наявність переконливих уявлень про бажаний стан справ і здатність донести інформацію колективу доступною мовою; оптимізм і віра у своїх підлеглих, щоб надихати їх; непересічність; енергійність; сумлінність; поступливість та емоційна стійкість [3].

Р. Стогділл означив п'ять якостей, що характеризують успішного лідера: розум, панування над іншими, упевненість у собі, активність, енергійність, знання справи. У праці Р. Стогділл використовує як категорію «лідерські якості» (*leadership qualities*), так і терміни «лідерські характеристики» (*leadership characteristics*), «лідерські риси» (*leadership traits*), «лідерські таланти» (*leadership talents*), «лідерські навички» (*leadership skills*). На перший погляд може здатися, що це звичайні синоніми, однак, на нашу думку, характеристики, риси, таланти й навички є складниками лідерських якостей [9].

Розглядаючи лідерські якості як різновид соціально-психологічних якостей особистості, Н.О. Семченко виділяє такі групи лідерських якостей:

- *інтелектуально-креативні* (швидкість, гнучкість, аналітичність, критичність, продуктивність, точність, послідовність, ерудованість, компетентність, самостійність);
- *морально-вольові* (гуманність, людянолюбство, соціальна відповідальність, почуття обов'язку, порядність, чесність, правдивість, оптимізм, альтруїзм, принциповість, сумлінність, ретельність, самокритичність, дисциплінованість, гідність, упевненість у собі та своїх силах, витримка, терплячість, самовладання, працелюбство, мужність, рішучість, сміливість, стійкість, наполегливість, сила волі, вимогливість, стійкість до стресу, адекватна самооцінка);
- *організаторсько-ділові* (цілеспрямованість, організованість, переконливість, активність, діловитість, енергійність, заповзятливість, об'єктивність, тактовність, доброзичливість, щирість, толерантність);
- *емоційно-комунікативні* (товариськість, контактність, емпатійність, перцептивність,

ініціативність, експресивність, репрезентативність, мовленнєва компетентність).

На її глибоке переконання, лише сформованість усіх чотирьох груп якостей дасть лідеру змогу успішно виконувати свою роботу [5, с. 9].

Схожих поглядів дотримується Н.В. Мараховська, яка пояснює лідерські якості як інтегроване особистісне утворення, що сприяє якісному здійсненню педагогічної діяльності та включає мотиви, знання, лідерські вміння й стійку лідерську позицію. Крім того, учена виділяє чотири компоненти формування лідерських якостей учителів (мотиваційний, когнітивний, операційний, контрольо-коригувальний) і шість груп лідерських умінь:

- *організаторські* (згуртування колективу);
- *комунікативні* (ініціювання та підтримка взаємодії в процесі спілкування, активне слухання й забезпечення зворотного зв'язку, уміння привернути до себе увагу вербальними та невербальними способами);

- *перцептивні* (здатність сприймати й розуміти себе та інших відповідно до ситуації, уміння оцінювати ситуацію);

- *прогностичні* (здатність спрогнозувати реакцію людини на той чи інший стимул і на цій основі підібрати засоби впливу на групу чи окремого її члена);

- *креативні* (уміння самому продукувати креативні ідеї, що сприятимуть згуртуванню та діалогічній взаємодії в колективі, а також здатність розпізнати й належним чином оцінити оригінальні ідеї інших);

- *саморегуляційні* (уміння утримувати фізичний баланс і психологічну рівновагу) [4, с. 8–16].

На нашу думку, під лідерськими якостями доцільно розуміти сукупність біопсихологічних, психологічних, а також соціальних властивостей особистості, які дають змогу й забезпечують виконання нею необхідних управлінських, маніпуляційних і координаційних дій як лідера групи.

Під біопсихологічними властивостями особистості ми розуміємо статеві й вікові властивості психіки, особливості роботи головного мозку та нервової системи, патологічні особливості, а також темперамент. Сутність психологічних властивостей становить сукупність взаємопов'язаних нервово-психічних актів, які за певною схемою перетворюють входи у виходи для отримання необхідного продукту чи результату, що становить цінність для психіки загалом. Соціальні властивості особистості включають у себе ті знання, вміння, навички та звички, які отримує людина в процесі навчання. У кінцевому підсумку сукупність усіх засвоєних знань, умінь і навичок відбивається в досвіді людини.

Також для лідера характерні такі якості, як переважання мотивації й досягнення успіху, самостійність, відповідальність, сміливість, адекватна самооцінка, розвинене почуття власної гідності, швидкість

реакції, здатність аналізувати ситуацію і знаходити потрібну інформацію, справлятися з невдачами, евристичний стиль мислення, схильність до передбачення подій, компетентність (досконале знання своєї справи), уміння зрозуміти особливості психології людей, комунікабельність тощо.

Висновки і пропозиції. Одними з найважливіших якостей сучасної особистості є лідерські якості. Лідерство як соціально-психологічний феномен є індикатором ефективності підготовки майбутнього фахівця в закладах вищої освіти. Отже, у процесі навчання заклади вищої освіти мають приділяти належну увагу формуванню лідерських якостей у студентів. Як видно з дослідження, наукова спільнота не має одноставної думки щодо природи та сутності лідерських якостей. Перспективні напрями подальших розвідок ми вбачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов формування лідерських якостей і розробленні методичних рекомендації з питання формування лідерських якостей.

Список використаної літератури:

1. Алексеев В.П., Панин А.В. Философия : учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Велби : Проспект, 2006. 608 с.
2. Богданова І.М. Педагогічні інновації в системі підготовки вчителя: кінець ХХ – початок ХХІ століття. Одеса : М.П. Черкасов, 2009. 157 с.
3. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 800 с.
4. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2009. 22 с.
5. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2005. 23 с.
6. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
7. Фрайман А.С. «Качество» как философская категория. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Экономика»*. 2012. № 9 (263). Вып. 37. С. 46–51.
8. Ягоднікова В.В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Дала. Луганськ, 2006. 21 с.
9. Stogdill R.M. Handbook of leadership. N.Y., L. : Free Press, 1974. 613 p.

Lutsenko B. Essence and nature of leadership qualities

The article is devoted to the research of the problem of determining the content of leadership qualities of personality by domestic and foreign scientists. The timeliness and appropriateness of the problem under study is conditioned by the need to resolve the contradictions between the need for a leadership education system and the actual level of leadership training. Based on the study of scientific literature, theoretical approaches to understanding the nature and nature of leadership qualities are revealed. The author analyzes philosophical views on the category "quality" in historical retrospect.

Revealing the content of leadership qualities in the system of vocational training, it is found that the problem of leadership was identified many centuries ago. Even back in antiquity, leading thinkers sought to distinguish features that could make a person an outstanding historical figure. Excursion into history gave reason to argue that for a long time in developed countries the concept of leadership mainly developed within the theory of management, and the concepts of leadership and leadership (management) were identical. Subsequently, significant differences emerged in the use of these terms.

The study of scientific achievements of domestic and foreign scientists gives grounds to claim that researchers define the essence of the category of "leadership qualities" differently. Leadership qualities as a set of personality traits that help her to take the position of leader in the group, are manifested in organizational skills, able to exert considerable influence on the behavior and mood of people, to be an example to follow. Formed leadership qualities should become one of the main components of professional competence. Leadership development is a process in which the individual, under the influence of purposeful learning and upbringing, forms a systematic leadership qualities.

Having analyzed and summarized the research of scientists on the problem of the content of leadership qualities, it is suggested under leadership qualities to understand the totality of biopsychological, psychological, as well as social properties of the individual, which allow and ensure the performance of the necessary managerial, manipulation and coordination actions as a group leader.

Key words: *leadership, qualities, personal qualities, leadership qualities, leadership qualities development.*